

POCZĄTKI OPACTW NORBERTAŃSKICH W STRAHOWIE I BRZESKU

I

Opactwo w Strahowie, miejsce wiecznego spoczynku św. Norberta z Xanten i jeden z najważniejszych klasztorów norbertańskich, cieszy się od dawna zainteresowaniem historyków. Przyciąga także uwagę polskich badaczy zakonu premonstratenskiego, jako że było ono zwierzchnikiem opactwa w Brzesku, a zatem pośrednio i prepozytur żeńskich w Zwierzyńcu, Imbramowicach, Busku i innych. Z tego powodu zdecydowaliśmy się na łączne potraktowanie obu opactw w jednej publikacji, ukazując ich początki jako ogniwo procesu tworzenia się zakonu premonstratenskiego w Europie Środkowej.

Osiemnastowieczny badacz Ch. L. Hugo, dysponujący nieznanym bliżej materiałem archiwalnym, twierdził, że opactwo w Strahowie powstało w 1142 r. od razu jako filia zgromadzenia w Steinfeld koło Kolonii i od razu jako placówka premonstratenska¹. Tej opinii przeciwstawił się E. A. Weyrauch, autor pierwszych opracowań monograficznych Strahowa, widząc w pierwotnym konwencie premonstratensów palestyńskich, a nie nadreńskich. Datował przybycie pierwszych kanoników na rok 1140, natomiast grupa steinfeldzka miała się osiedlić dopiero w trzy lata później². Zgodne z tym były wywody D. Čermaka, który zwrócił uwagę na fakt pielgrzymki biskupa Henryka Zdika do Jerozolimy w 1137 r. i przyjęcie tam habitu bożogrobców, a nie premonstratensów, co podkreślali także badacze zajmujący się osobą i działalnością biskupa ołomunieckiego³.

¹ Ch. L. Hugo, *Sacri et canonici Ordinis Praemonstratensis*. *Annales in duas partes*, Nancy 1734-1736, t. 2 s. 921

² E. A. Weyrauch, *Das k. Prämonstratenser-Stift Strahow in Böhmen*, bez m. i d. wyd. s. 1-2; Tenże, *Geschichte des Praemonstratenser Chorherren Stiftes Strahow*, Praga 1863 s. 7n.

³ D. Čermak, *Premonstrati v Čechach a na Moravé*, Praha 1877 s.

W nowszych badaniach N. Backmunda, S. Trawkowskiego i C. Deptuły przyjmuje się zgodnie, że pierwszy konwent stanowili kanonicy palestyńscy⁴. Pogląd ten znalazł dodatkowe potwierdzenie po bliższych badaniach nad najstarszymi dokumentami bpa H. Zdika, w tym również nad tymi, które nie były dotąd znane⁵.

Najstarszy dokument opactwa strahowskiego, zwany niezbyt precyzyjnie fundacyjnym, pochodzi z 1143 lub początku 1144 r.⁶, stanowi zatem wiarygodne źródło dla rekonstrukcji fundacji klasztoru. Jest także godne podkreślenia, że zawiera on ślady różnych nadań, które następowały każde w innym czasie, przez co możemy ten dyplom uznać za źródło rejestrujące pewien wczesny etap rozwoju klasztoru.

Henryk Zdik wspomina o swojej pielgrzymce do Jerozolimy i nawiązaniu kontaktów z bożogrobcami: „Intimato itaque tam domino patriarche quam cunctis fratribus ad sepulcrum nostri redemptoris in

2–7 por. K. Elm, *Fratres et sorores Sanctissimi Sepulcri. Beiträge zu fraternitas, familia und weiblichen Religiosentum im Umkreis des Kapitels vom Hlg. Grab*, w: *Frühmittelalterliche Studien* t. 9: 1975 s. 287–334, zwłaszcza s. 304n; zob. V. Ondrouch, *Jindřich Zdik před vstupem na stolec biskupsky*, w: „*Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci*” t. 43: 1930 s. 104–106 i t. 44: 1931 s. 12n; V. Richter, *Rodice Jindřicha Zdika*, w: „*Časopis Maticе moravské*” t. 69: 1950 s. 99–102; Z. Fiala, *Jindřich Zdik a Kosmas*, w: „*Zapisky katedry Československých dejín a archivního studia*” t. 7: 1963 s. 7–19; Tenże, *Přemyslovske Čechy. Český stát a společnost v letech 995–1310*, Praha 1975 s. 245–246 błędnie datował przybycie premonstratensów na Strahow przed 1140 r.

⁴ N. Backmund, *Monasticon Praemonstratense*, t. 1, Straubing 1949 s. 310–313; S. Trawkowski, *Między herezją a ortodoksją*, Warszawa 1964 s. 147n; C. Deptuła, *Monasterium Bethleem. Wokół misji biskupa Henryka Zdika i początków opactwa w Brzesku*, w: „*Roczniki Humanistyczne KUL*” t. 18: 1970 s. 37–41; Tenże, *O niektórych źródłach do historii zakonu premonstratńskiego w Polsce XII–XIII w.*, w: „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne w Polsce*” t. 22: 1971 s. 202.

⁵ V. Hruby, *Tři studie k české diplomatice*, Brno 1936 s. 41n; M. Flodr, *Neznáma autentika Jindřicha Zdika*, w: „*Časopis společnosti přátel starožitnosti*” t. 62: 1954 s. 228; J. Bistřický, *Pisemnosti olomouckého biskupa Jindřicha Zdika*, w: „*Sbornik Archivních Prací*” t. 33: 1983 nr 1 s. 32–74.

⁶ *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*, wyd. G. Friedrich, t. 1, Praha 1904 (dalej cyt. CodDB) nr 156; por. J. Bistřický, *Pisemnosti*, s. 54.

eodem regulari habitu Domino famulantibus mentis mee desiderio...”⁷. Analizując dalej treść dokumentu natrafimy na wzmiankę o nadaniu klasztorowi w Strahowie wsi Lochenice przez bpa praskiego Jana, którą powtórzył potem rękopiśmienny urbarz opactwa z 1410 r.⁸ Wiadomo dobrze, że bp Jan zmarł 8 sierpnia 1139 r., co pozwala stwierdzić, że opactwo powstało przed tą datą. Z około 1138 r. pochodzi natomiast dokument bpa Zdika, w którym mówi on o posiadaniu relikwi Krzyża Świętego otrzymanej w Jerozolimie⁹. Pierwszy klasztor w Strahowie powstał zatem w 1138 r. lub w pierwszej połowie 1139 r.

Z dokumentu „fundacyjnego” wynika dalej niezbicie, że Zdik nawiązał kontakty z klasztorem premonstratensów w Steinfeld: „... quia autem de Steinweldensi cenobio opinio insonuerat et tam dominum prepositum quam omnes fratres sub regula beati Augustini Domino ibidem militantes...ut de eorum beata et deo grata societate abbatum cum conventu merere, habere desideravi dominum prepositum rogavi et impetravi”. Dyplom informuje nas także, że książe czeski Władysław poczynił nadania na rzecz klasztoru w Strahowie, a jego żona, księżna Gertruda „...pia matre clericorum, monalium et omnium orphanorum dedit pro remedio anime sue fratribus et sororibus famulantibus deo et sancte dei genitrici sanctoque Augustino ducentos de moneta omni die Sabbati, curiam suam Radunice...”. Należy tutaj zaznaczyć, że książe Władysław objął rządy w Czechach w 1140 r. czyli już po założeniu klasztoru w Strahowie. Podkreślimy także, że księżna Gertruda swoje nadanie uczyniła nie tylko dla zakonników, lecz także dla sióstr żyjących według reguły św. Augustyna.

Opactwu strahowskiemu poświęcił wiele uwagi kronikarz Jarloch z Milewska, piszący na początku XIII w. na podstawie relacji wybitnego premonstratensa steinfeldzkiego Gotszalka, późniejszego opata klasztoru w Żeliwie. Bardzo interesująco ukazuje on rolę Zdika w założeniu opactwa w Strahowie. Otóż według jego relacji opactwo założyli książe Władysław i jego żona Gertruda „...quibus optime cooperatur idem episcopus (tj. Zdik), maxime in spiritualibus coadunando undecunque posset religiosos fratres, quibus et praefecit imprimis quendam Blasium. Postquam vero liquido comperit de insti-

⁷ CodDB t. 1 nr 156.

⁸ Tamże; Státní Ústřední Archiv w Pradze (dalej cyt. SUA), *Urbar strahovského kláštera*, sygn. 203 ks. 4207 s. 40–41; por. J. Bistřický, *dz. cyt.*, s. 69–72.

⁹ M. Flodr, *Neznáma autentika*, s. 228.

tutione Praemonstratensis ecclesie, quod inde initium ordinis, quod inde posset magisterium vitae regularis illico habita deliberatione cum ipsis fundatoribus unanimes voto miserunt et de Steinfeldensi domo conventum postularunt”¹⁰. W innym miejscu także pisze, że premonstratensi przybyli do Czech właśnie za sprawą księcia Władysława, który „...montem Zrahov mutavit in montem Sion et de spelunca latronum faciens domum orationis erexit ibi talem fabricam”¹¹.

Jarloch z Milewska potwierdza dane znane nam z cytowanego wyżej dokumentu. Z jego kroniki dowiadujemy się, że Zdik starał się ściągać zewsząd zakonników, którym ustanowił jako przełożonego niejakego Błażeja. Co ciekawe, ów Błażej nie występuje w nekrologach związanych ze Strahowem klasztorów norbertańskich. Zachowany w rękopisie z około 1270 r. nekrolog opactwa św. Wincentego we Wrocławiu ma jedynie komemorację o opacie Erleboldzie, zaś obituariusz prepozytury w Doksanach z XIV w. ma zapiskę o Gezonie, o którym wiadomo, że był pierwszym opatem nobretańskim w Strahowie¹². Tenże Gezo był odbiorcą, jako opat strahowski, kilku listów prepozyta steinfeldzkiego Ulryka datowanych na lata 1153–1158¹³.

Zachowany w rękopisie *Catalogus Abbatum Strahoviensium*, polecający się na zaginione roczniki klasztoru w Steinfeld, podaje, że zarówno Gezo, jak i Erlebold, przybyli do Strahowa ze Steinfeldu. Roczniki opactwa w Strahowie, prowadzone od 1586 r. mają zapiskę, że opat Gezo zjawił się w Pradze w 1144 r.¹⁴ Kronika prepozytury w Doksanach, spisana w 1642 r. przekazuje natomiast, że Erlebold był jednym z ośmiu kanoników przysłanych ze Steinfeldu na prośbę księcia Władysława¹⁵. Cytowane wyżej nekrologi norbertańskie oraz późne, lecz oparte niewątpliwie na starych zapiskach, przekazy stra-

¹⁰ *Fontes Rerum Bohemicarum*, t. 2, Praha 1874 (dalej cyt. FRB) s. 486.

¹¹ *Tamże*, s. 467.

¹² *Nekrolog opactwa św. Wincentego we Wrocławiu*, wyd. K. Malec z y Ń s k i, Warszawa 1971 (MPH s. n. t. 9 cz. 1), s. 71 (dalej cyt. Ołb.); J. E m m l e r, *Necrologium Doxanense*, w: *Sitzungsberichte der Königl. Böhmischen Gessellschaft der Wissenschaften in Prag. Vorträge in den Sitzungen der Classe für Philosophie, Geschichte und Philologie*, 1884 (dalej cyt. Doks.) s. 90.

¹³ CDB t. 1 nr 190–191, 194, 198, por. nr 189 i 187.

¹⁴ SUA *Memoria Tabullares Monasterii Strahoviensis*, sygn. 205, ks. 103, niepag.; Památník Narodného Pisemnictva, Praha–Strahov (dalej cyt. PNP), *Annales Monasterii Strahoviensis*, cz. 1, sygn. DJ III 2 s. 16.

¹⁵ SUA *Pametni kniha doksanského klaštera*, sygn. 175, ks. 33, s. 145.

howsko–dokszańskie, pozwalają przyjąć, że pierwszym opatem w Strahowie był steinfeldzki kanonik Gezo.

Należy zauważyć, że Jarloch z Milewska odnosił się do Strahowa z wyraźną niechęcią, o czym świadczy chociażby wzmianka o „jaskini zbójców”, jaka miała się rzekomo znajdować na wzgórzu strahowskim. Pomniejszył także rolę bpa Zdika, przypisując powstanie opactwa księciu Władysławowi. Biorąc pod uwagę to, że Jarloch był premonstratensem, można sądzić, że powodem niechęci do poczynań Zdika był między innymi nie–norbertański charakter założonej przez niego około 1138 r. kanonii. Jej pochodzenie wiązałibyśmy z informacjami współczesnych Zdikowi źródeł o jego kontaktach z bożogrobcami¹⁶. Kanonia ta, na czele której stanął nieznany bliżej Błażej, otrzymała skromne jednowioskowe uposażenie od biskupa praskiego Jana, i po jego śmierci w 1139 r. znalazła się prawdopodobnie w trudnym położeniu. Klasztor nie mógł się rozwijać i przyjmować nowicjuszy, choć bp Zdik starał się ich ściągać skąd tylko mógł.

Na podstawie średniowiecznych źródeł czeskich można ustalić, że bp Zdik udał się w kwietniu 1140 r. do Rzymu, gdzie uzyskał zgodę na wyruszenie z misją do Prus. Zwolnienie z obowiązków biskupa ołomunieckiego otrzymał w styczniu 1141 r. Przypuszczalnie na wiosnę tego roku wyruszył śladami św. Wojciecha do Prus. Tymczasem podczas jego nieobecności doszło do zaburzeń na terenie jego diecezji, o których Zdik został niechybnie powiadomiony, bo już w 1142 r. widzimy go na Morawach obkładającego kłatwą swoich wiernych. W tym samym roku wybuchła też w Czechach wojna domowa. Książę Władysław został pokonany przez koalicję książąt znojemskiego, brneńskiego i ołomunieckiego pod miejscowością Vysoké. Wiadomo dalej, że książę czeski udał się do Niemiec z prośbą o interwencję, która niebawem nastąpiła. Towarzyszył mu jego wierny stronnik biskup ołomuniecki Henryk Zdik. W 1143 r. książę i biskup byli z powrotem w Czechach wraz z posiłkami niemieckimi. Jest godne uwagi, że Jarloch z Milewska datował przybycie premonstratensów steinfeldzkich na Strahow również na rok 1143¹⁷. Wydaje się nam zatem prawdopodobne, że Zdik i Władysław nawiązali kontakt z klasztorem w Steinfeld właśnie podczas swojego krótkiego wygnania w 1142 r. Na rok 1143 datowali-

¹⁶ Zob. C. D e p t u ł a, *Monasterium Bethleem*, s. 34.

¹⁷ FRB t. 2 s. 485n.

byśmy nadanie ziemskie księcia Władysława dla Strahowa, o którym informuje cytowany już dokument „fundacyjny” z 1143–44 r. Źródło to podało również zagadkową informację, że księżna Gertruda miała roztoczyć opiekę zarówno nad braćmi, jak i siostrami żyjącymi według reguły św. Augustyna, co sugerować może, iż do Czech przybył nie tylko konwent męski, ale i żeński. Z siedemnastowiecznych przekazów doksańskich wynika, że w przysłanej do Strahowa grupie steinfeldzkiej znajdował się Erlebold, o którym wiadomo skądinąd, że był on pierwszym prepozytem klasztoru żeńskiego w Doksanach nad Ohrą, założonego przez księżnę Gertrudę¹⁸. Trzeba zauważyć, że wzmianka o księżnej Gertrudzie w cytowanym dokumencie, a zwłaszcza o jej trosce o „braci i siostry” jest ogólna i nie dotyczy zapewne konkretnie Strahowa. Ponieważ klasztor żeński w Doksanach zaczęto stawiać już w 1144 r., to zdaje się nie ulegać wątpliwości, że omawiana wzmianka jest odbiciem istniejących w tym czasie kontaktów między księżną Gertrudą a zakonem św. Norberta. Wzmianka o opiece księżnej nad „braćmi i siostrami” św. Augustyna nie upoważnia natomiast, naszym zdaniem, do wysuwania hipotezy o wczesnej, dwukonwentowej fazie rozwoju Strahowa.

Pierwszy konwent doksański wywodził się prawdopodobnie z Dunnwaldu, żeńskiej prepozytury w Niemczech, której zwierzchnikiem było opactwo w Steinfeld. Zwierzchnikiem czeskich Doksan był klasztor męski w Strahowie koło Pragi.

II

Czesław Deptuła ubolewał nad stanem źródeł dotyczących najstarszych dziejów opactwa w Brzesku nad Wisłą, gdyż dom ten posiada najstarszy dokument dopiero w sto lat od domniemanej fundacji. Wiadomo tylko, że opactwo brzeskie istniało już w XII stuleciu, skoro opat brzeski poświęcony został po raz pierwszy w 1212 r.¹⁹

¹⁸ J. M i k a, *Das ruhmwürdige Doksan*, Litomerice 1726 s. 7–10; V. O n d r a č e k, *Prepositura Doxana*, „Analecta Praemonstratensia” t. 8: 1932 s. 321; E. V. B a l č a r e k, *Doxany. Ehemaliges Prämonstratenserinnenkloster*, Doksany 1931 s. 6–7; F. B e n e š, *Doksany*, w: *Památky*, t. 5, Praha 1863 s. 162; D. Č e r m a k, *dz. cyt.*, s. 131–132.

¹⁹ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. P i e k o s i ń s k i, t. 1–4, Kraków 1876–1905 (dalej cyt. KodMłp) t. 1 nr 9; por. C. D e p t u ł a, *Początki grupy brzeskiej premonstratensów polskich*, Lublin 1967, mps w Bibliotece KUL, sygn. 2375 s. 63n.

W dokumencie księcia Bolesława Wstydlivego z 1276 r.²⁰ mamy po raz pierwszy wymienione wsie stanowiące majątek ziemski opactwa określonego jako „monasterium de Bressco in honore beate virginis Marie fundatum ordinis Praemonstratensis”. Były to następujące osady: Hebdów, Gunów, Nękanowice, Górka, Gruszów i Mniszów. Przywilej z 1276 r. został następnie zatwierdzony przez Władysława Łokietka w 1331 r. i Kazimierza Wielkiego w 1358 r.²¹ Na podstawie tych dokumentów można stwierdzić, że majątek opactwa przedstawiał się bardzo skromnie, gdyż składał się zaledwie z sześciu wsi. Jest bardzo prawdopodobne, że wsie te, wzmiankowane jako własność klasztoru w 1276 r., opactwo posiadało znacznie wcześniej, zapewne już w XII wieku (przypomnijmy, że opat brzeski wzmiankowany jest w 1212 r.).

Dalszy rozwój majątku klasztorowego możemy prześledzić na podstawie dokumentów z 1279 i 1358 r. W 1279 r. opat Florian wystawił przywilej na lokację miasta Brzeska przyrzekając też, że wystawi własnym sumptem kościół parafialny. Według Długosza miasto to graniczyło z Brzeskiem Starym, Rudnem, Groblą, Nękanowicami i Mniszowem²², znajdowało się zatem w bezpośrednim sąsiedztwie dóbr klasztornych znanych nam z dokumentu z 1276 r.

Należy zauważyć, że opat Florian nie powoływał się w 1279 r. na jakiegokolwiek prawa innych osób do terenu, na którym wybudowano miasto. Oznacza to zapewne, że opactwo posiadało, oprócz wsi wyszczególnionych w 1276 r., także jakieś nowizny przeznaczone pod kolonizację. Na prowadzenie przez klasztor działalności kolonizacyjnej przed 1276 r. może wskazywać między innymi charakterystyczna nazwa wsi „Mniszów”.

W 1358 r. król Kazimierz Wielki potwierdził klasztorowi posiadanie miasta Brzeska oraz części wsi Miodary, a także pięciu kmieci we wsi Drwinia (Drwena) położonej koło Uścia Solnego²³. Zaznaczymy także, że w Drwini istniała część rycerska, podobnie jak w Gruszowie. Również król miał jakąś część Gruszowa, ale zamienił ją w 1360 r. z opatem brzeskim na część wsi Miodary²⁴.

²⁰ KodMłp 1 nr 92.

²¹ Tamże nr 185 i 251.

²² *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława*, wyd. F. P i e k o s i ń s k i, t. 1–2, Kraków 1874–1883 (dalej cyt. KodDKK) t. 1 nr 82; J. D ł u g o s z, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, tzw. autograf: Archiwum Kapituły Krakowskiej, mfm 4 s. 50n.

²³ KodMłp 1 nr 251.

Przechodzimy teraz do omówienia niezwykle ważnego dla badań nad początkami opactwa dokumentu, jakim jest bulla papieża Eugeniusza IV z 26 czerwca 1441 r.²⁵ Papież potwierdził w niej posiadanie przez klasztor wyszczególnionych imiennie dóbr. Jako pierwsze wymieniono posiadłości Drwinia, Miodary, Gunów, Mniszów, Nękanowice, Hebdów, Szarbie i Górkę, które — według bulli — mieli klasztorowi nadać rycerze Strzeszysław i Wrocisław („...a devotis Strzeszyslao et Wrocislao”) za zgodą księcia Bolesława Kędzierzawego.

Następnie dokument wzmiankuje, że biskup krakowski Iwo Odrowąż nadał opactwu dziesięciny i czynsze, prawo patronatu kościoła parafialnego w mieście Brzesku oraz lasy w puszczy niepołomickiej („...syluas in eremo vocato Nepolomska...”).

Jak łatwo zauważyć, bulla Eugeniusza IV wymieniła w większości te wsie, które znaleźliśmy już z wcześniejszych dokumentów. Jediną osadą, której nie znaleźliśmy, jest Szarbie. Jej nabycie przez opactwo brzeskie da się jednak stosunkowo łatwo objaśnić.

Szarbie pojawia się najpierw jako własność klasztoru norbertanek na Zwierzyńcu, i to już w 1254 r.²⁶ O tę wieś, położoną w parafii skalbierskiej, a także o Szpitalary koło Brzeska, opat brzeski i prepozyt zwierzyniecki procesowali się w 1442 r. Sąd grodzki krakowski przysądził obie osady opactwu w Brzesku, ale tylko na czas rządów opata Mikołaja, który reprezentował wówczas klasztor norbertanów. W 1449 r. Szarbie było własnością opactwa w Brzesku, które widocznie nie dotrzymało warunków umowy, bo prepozyt zwierzyniecki występował z pretensjami do tych wsi jeszcze pod koniec XV w.²⁷ Należy tu zauważyć, że skoro procesowano się o

²⁴ KodDKK 1 nr 20.

²⁵ KodMłp 4 nr 1405.

²⁶ KodDKK 1 nr 40. W wydanej przez F. Piekosińskiego bulli z 1441 r. figuruje nieznaną wieś Socha, którą Z. Leszczyńska-Skrętowa emenduje słusznie na Szarbie; *Słownik Historyczno-Geograficzny Województwa Krakowskiego w Średniowieczu*, oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski, J. Laberschek, Wrocław 1985 i nast., cz. 1 zes. 2 s. 232 (dalej cyt. SHG).

²⁷ *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki (wypisy) z ksiąg dawnych sądowych ziemskich i grodzkich ziemi krakowskiej*, wyd. A. Z. Helcel, Kraków 1870 nr 3115; Archiwum Metropolitalne w Krakowie, Acta Officialatus Cracoviensis, t. 3 s. 486; *Zbiór dokumentów małopolskich* (dalej cyt. ZDM), t. 1-8, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Kraków-Wrocław 1962-1975, t. 3 nr 834.

Szarbie już w 1442 r., a więc tę wymieniono jako własność opactwa brzeskiego we wcześniejszej o rok bulli papieskiej, to oznacza, że norbertanie weszli w posiadanie Szarbia przed 1441 r. Prawdopodobnie stało się to za wspomnianego już opata Mikołaja, który był w 1430 r. opiekunem majątku klasztoru zwierzynieckiego²⁸. Mógł on, korzystając z istotnie ciężkiej sytuacji Zwierzyńca, zagarnąć położone niedaleko Brzeska Szpitalary oraz Szarbie. Pretensje opata brzeskiego do tych wsi mogły mieć zresztą bardzo wczesną metrykę, a mianowicie z okresu, gdy klasztor brzeski wykazywał silne tendencje do całkowitego podporządkowania sobie prepozytury zwierzynieckiej, a zatem z XIII stulecia.

Niejasno przedstawia się rola bpa Iwona w uposażeniu opactwa w Brzesku. Gdy bulla wspomina o nadaniu przez niego dziesięcin, to możemy przytaknąć, że takie uposażenie mieści się dobrze w praktyce dotowania klasztorów. Bardziej skomplikowana jest natomiast sprawa kościoła w Brzesku Nowym. Otóż bp Iwo zmarł w 1229 r., zaś kościół parafialny w mieście opat zaczął stawiać najwcześniej w 1279 r. Norbertanie mieli rzeczywiście prawa patronackie, co potwierdził Długosz. Nasz wielki dziejopis omawiając klasztory norbertańskie w Małopolsce napomknął, że opactwo brzeskie zostało założone „...de consensu et speciali licentia Ivonis...episcopi Cracoviensis”, który „...prefatum oppidum Brzesko et hereditates...perpetua et irrevocabili donatione nihil sibi proprietatis aut iuris in eis reservando, inscribunt et donant”²⁹. Można zauważyć, że to, co Długosz podał w *Liber Beneficiorum* (przypisanie biskupowi Iwonowi nadania miasta Brzeska i innych posiadłości, których kronikarz nie wymienił), stanowi rozwinięcie wzmianki zamieszczonej przez Długosza w szóstej księdze *Roczników*.

Tam pod rokiem 1228 zapisał, że w Brzesku został założony klasztor norbertanów, który otrzymał miasto i wieś Brzesko, jakież inne wsie oraz dziesięciny³⁰. Imienia biskupa wzmianka ta nie zawiera, lecz zarówno data 1228 jak i fakt nadania dziesięcin wskazują na biskupa Iwona.

Przypomnijmy, co o roli bpa Iwona mówi bulla z 1441 r. Otóż miał on nadać klasztorowi dziesięciny, las oraz prawo patronatu do

²⁸ *Zbiór dyplomów klasztoru mogińskiego*, oprac. E. Janota, Kraków 1867 nr 125.

²⁹ *Liber beneficiorum*, tzw. autograf, s. 50.

³⁰ Ioannis Długossi, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, Warszawa 1973 s. 25 ks. 6 s. 253.

kościół w mieście Brzesku. Relacja Długosza idzie dalej, bowiem przypisuje biskupowi nadanie samego miasta. Jedna i druga relacja wydaje się, w świetle dokumentu z 1279 r., mało wiarygodna. Nie mamy żadnych powodów, aby przypuszczać, że teren, na którym lokowano w 1279 r. Brzesko, należał w pierwszej połowie XIII w. do biskupów krakowskich. Jest jednak ciekawe, że dwa niezależne od siebie źródła (Długosz nie znał bulli papieskiej z 1441 r.) zawierają tak wyraźne aluzje do zagadkowych praw biskupstwa krakowskiego w mieście Brzesku. Nie można wykluczyć, naszym zdaniem, że lokowane w 1279 r. miasto powstało na gruncie jakiejś wcześniejszej osady, która miała swój kościół. Prawa patronackie mogli norbertanie otrzymać istotnie od biskupa Iwona i jeszcze w XV w. zarówno w klasztorze brzeskim, jak i w archiwum kapitulnym znajdowały się w tej sprawie odpowiednie zapiski, które mnisi wykorzystali w suplice skierowanej do papieża, zaś Długosz po swojemu — powiększając ponad miarę rolę biskupa — spożytkował w *Rocznikach* i *Liber Beneficiorum*. Po lokacji miasta i wystawieniu nowego kościoła prawa patronackie przenieśli norbertanie na farę miejską.

Podsumowując ten fragment naszych rozważań o bulli z 1441 r. stwierdzimy, że dokument ten jest wiarygodny jeśli idzie o stan majątkowy opactwa brzeskiego. Wszystkie wymienione w 1441 r. wsie klasztor brzeski istotnie posiadał. Sądzimy także, że da się objaśnić ten ustęp bulli, który mówi o posiadaniu przez opactwo praw patronatu do kościoła parafialnego w Brzesku. Nieliczne nieścisłości, widoczne w tekście bulli, są zatem pozorne i nie mogą, naszym zdaniem stanowić argumentu przeciw uznaniu jej za źródło wiarygodne.

Całkowicie nową, nie potwierdzoną przez żadne wcześniejsze źródło, jest informacja bulli Eugeniusza IV o uposażeniu klasztoru w Brzesku przez rycerzy Strzeszysława i Wrocisława za zgodą księcia Bolesława Kędzierzawego. Podstawa tej wzmianki nie jest znana, aczkolwiek dokument papieski wyraźnie powołuje się na jakieś pismo. Wydaje się jednak, że mogła to być jedynie zapiska klasztorna, a nie dokument³¹. Nie zachował się nekrolog opactwa w Brzesku, zaś zatracenie się archiwum uniemożliwia nam odwoływanie się do jakiejś stosunkowo wczesnej tradycji klasztornej.

Pierwszą kwestią, którą musimy rozstrzygnąć, to ocena wiarygodności bulli w tym fragmencie, w którym przypisała ona Strzeszysła-

³¹ Z. Kozłowska-Budkowa, *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*, Kraków 1937 s. 144.

wowi i Wrocisławowi nadanie opactwu wyszczególnionych imiennie dóbr. Spośród osad wymienionych w bulli jako nadanie rycerzy jedynie sześć wsi klasztor nasz posiadał w XII–XIII wieku, o czym możemy przekonać się konfrontując wykazy posiadłości z 1276 r. i 1441 r. Ponieważ rzecz idzie o ocenę wiarygodności bulli papieża Eugeniusza IV jako źródła dla rekonstrukcji fundacji opactwa w Brzesku uważamy, że kwestiom majątkowym należy poświęcić nieco uwagi i w tym celu dokonaliśmy następującego zestawienia posiadłości klasztoru w latach 1276 i 1441:

1276 r.	1441 r.
Chebów	Chebów
Gonów	Gonów
Nękanowice	Nękanowice
Górka	Górka
Gruszów	—
Mniszów	Mniszów
—	Drwinia
—	Miodary
—	Szarbie

Jak łatwo zauważyć, bulla papieska nie uwzględniła wsi Gruszów, którą klasztor posiadał w 1276 r. i która również w XV w. była własnością norbertanów, skoro wymienił ją wśród ich posiadłości dokument z 1449 r., opuszczenie jej w 1441 r. można więc wytłumaczyć tylko błędem kopisty³². Takiego wytłumaczenia nie ma jednak dla Drwini, Miodar i Szarbia. Drwinia i Szarbie występują wprawdzie jako własność klasztoru w cytowanym dokumencie z 1449 r., w tym charakterze wymienił je również Długosz, ale wiadomo nam, że w posiadanie Szarbia norbertanie weszli dopiero w pierwszej połowie XV w. Według wspomnianego już dyplomu z 1358 r. klasztor nasz posiadał 5 kmieci w Drwini, nie wiemy jednak od kiedy. Nie wiadomo również w jaki sposób klasztor uzyskał część Miodar — w 1360 r. norbertanie oddali żreb w tej wsi królowi w zamian za część Gruszowa. Miodary nie występują wśród posiadłości klasztornych w wykazie z 1449 r. toteż dziwi nas wymienienie tej wsi w bulli z 1441 r.

³² Por. ZDM 3 nr 834.

Nasuwa się zatem wniosek, że wsie Drwinia, Miodary i Szarbie zostały dopisane do wykazu wsi, które klasztor brzeski posiadał przed 1276 r. Nie sposób udowodnić praw klasztoru do tych posiadłości, które sięgały by okresu fundacji. Przynajmniej co do wsi Szarbie to możemy założyć, że przywłaszczywszy sobie posiadłość norbertanek zwierzynieckich, opactwo brzeskie starało się zabezpieczyć zdobycz i dlatego przypisało ją do wykazu wsi otrzymanych przy fundacji.

Dokumenty z XII w. poświadczają obecność rycerzy Strzesza i Wrocisza przy nadaniach dla benedyktynów we Wrocławiu (Wrocisz, 1149 r.), cystersów w Łeknie i Lubiążu (Strzesz, 1153 r. i 1175 r.) oraz kanoników regularnych w Czerwińsku (Wrocisz, 1161 r.)³³.

Patronat nad kościołem w Starym Brzesku należał w XV w. do okolicznej szlachty. W kościele tym znajdowała się prebenda św. Pankracego, której z kolei patronowali norbertanie³⁴. W 1437 r. zostali poświadczeni jako patroni kościoła w Starym Brzesku Jan i Stanisław z Wojławic. Właściciele tej wsi mieli również jakieś posiadłości w Gorzkowie i jest to niewątpliwie ślad ważny, gdyż wiadomo, że Gorzków był w średniowieczu zamieszkiwany przez rycerstwo z rodu Geratów. Do tego rodu zaliczany jest na podstawie kryterium imionowego znany nam Wrocisław³⁵. Poszlaka ta przemawiać może za autentycznością wiadomości bulli Eugeniusza IV o założycielach opactwa, nie sposób jednak uznać ją za wystarczający argument.

Bulla z 1441 r. wspomina, że fundacja opactwa dokonana się za zgodą księcia Bolesława Kędzierzawego. Pozwala to nam umiejscowić ten fakt w latach 1146–1173. Na ten okres przypada, jak już wspominaliśmy, działalność Strzesza i Wrocisza, których możemy identyfikować z wymienionymi w bulli rycerzami. Biorąc to wszystko pod uwagę podkreślimy, że mimo pewnych niejasności w wykazie dóbr klasztornych nie znajdujemy w pełni przekonujących argumentów, które kwestionowałyby wiarygodność bulli z 1441 r. Dla rekonstrukcji początków opactwa źródło to jest jednak daleko nie wystarczające.

W krąg źródeł dotyczących najstarszych dziejów opactwa brzeskiego może być włączona zapiska o opacie Wojławie znajdująca

³³ Zob. C. Deptuła, *Monasterium Bethleem*, s. 32, przyp. 16.

³⁴ SHG cz. 1 zes. 2 s. 236.

³⁵ W. Semkowicz, *O początkach rodu Geratów i fundacji klasztoru norbertanów w Brzesku*, „Miesięcznik Heraldyczny” t. 2: 1909 s. 20n.

się w grupie średniowiecznych komemoracji nekrologu klasztoru norbertanek na Zwierzyńcu³⁶. Opata Wojława jako pierwszego przełożonego klasztoru w Brzesku wymieniają także katalogi opatów brzeskich sporządzone w początkach XVIII w. O ich wartości dla badań nad średniowieczem można powiedzieć tyle, że tam gdzie dysponujemy średniowiecznymi źródłami datowanymi, tam zawsze możemy potwierdzić ich wiarygodność. Nie ulega wątpliwości, że katalogi brzeskie zostały sporządzone na podstawie starych zapisek klasztornych³⁷.

Wojław alias Wosolanus miał, wedle katalogów, rządzić od „około roku 1149” do 1178 lub 1179. Redakcje katalogów różnią się w dacie rocznej kończącej okres rządów Wojława, jak też w dacie dziennej jego zgonu. Ich chronologia jest zatem niepewna, lecz obie redakcje zgodnie umieszczają Wojława w okresie rządów Bolesława Kędzierzawego. Znajdujemy zatem dodatkowe potwierdzenie relacji bulli z 1441 r., że opactwo powstało właśnie w czasach tego władcy. Do osoby Wojława jeszcze powrócimy, teraz natomiast musimy ustosunkować się do wyrażanych w literaturze poglądów, że klasztor nasz powstał jeszcze za czasów księcia Władysława Wygnańca, który miał być jego współfundatorem.

Czesław Deptuła, autor niezwykle obszernej rozprawy o początkach klasztoru w Brzesku, postawił hipotezę, że opactwo w Brzesku powstało w 1140 r. z inicjatywy dwu ludzi, biskupa ołunieckiego Henryka Zdika i polskiego księcia Władysława II³⁸. Podstawę dla tej hipotezy stanowią dwa przekazy, których czas powstania dzieli niebagatelna różnica 500 lat.

Wiadomo nam, że Zdik przejeżdżał przez Polskę, udając się do Prus, w 1141 r. Wracając miał on rzekomo założyć przy współudziale polskiego księcia opactwo w Brzesku. Należy zauważyć, że żadne ze źródeł nie potwierdza fundatorskiej działalności księcia Władysława Wygnańca i bpa Zdika w Polsce. Znamy również stosunkowo dokładnie kalendarium Zdika z lat 1137–1143³⁹. Wiemy, że obfito-

³⁶ J. Rajman, *Średniowieczne zapiski w nekrologu klasztoru norbertanek na Zwierzyńcu*, „Nasza Przyszłość” (dalej cyt. NP) t. 77: 1992 s. 12 p. 63.

³⁷ Por. C. Deptuła, *O niektórych źródłach*, s. 125–205; S. Kuraś, *Katalog opatów klasztoru Premonstratenskiego w Brzesku i Lebdowic*, NP t. 9: 1959 s. 39–49.

³⁸ C. Deptuła, *Początki grupy brzeskiej*, s. 376n; Tenże, *Monasterium Bethleem*, s. 43, 34.

³⁹ Zob. wyżej, s. 5.

wało ono w dramatyczne momenty. Wracął z Prus w pośpiechu, by uśmierzyć niezadowolenie w swojej diecezji. W Czechach wrzało od waśni między książętami. Klasztor w Strahowie aż do 1143 r. czekał na przybycie premonstratensów, a po ich instalacji musiał zająć się w pierwszym rzędzie powstającą prepozyturą w Doksanach. Ani Strahow w 1141 r., ani sam Zdik, nie byli po prostu w stanie rozwijać tak szerokiej działalności jak zakładanie domów poza granicami Czech. Wiadomo tylko, że opactwo strahowskie nawiązało kontakty z polskim klasztorem w Kościelnej Wsi koło Kalisza, ale stało się to dopiero za rządów drugiego opata strahowskiego, Erlebolda⁴⁰.

Rok 1140 jako datę założenia opactwa w Brzesku podał piszący w XVIII w. Antoni Kraszewski powołując się na „stary manuskrypt klasztorny”⁴¹. Data ta, nawet gdyby założyć, że została zaczerpnięta z tradycji opactwa, nie zgadza się ani z czasem misji Zdika (1141), ani ze wzmianką bulli Eugeniusza IV umieszczającą powstanie klasztoru w czasach Bolesława Kędzierzawego. W zamian C. Deptuła zakwestionował wiarygodność datacji rządów opata Wojysława podaną przez katalogi opackie, gdyż źródła te nie wyrażały się precyzyjnie („circa annum 1149”). Wydaje się nam, że do przyjęcia daty podanej przez A. Kraszewskiego byłibyśmy upoważnieni tylko wówczas, gdyby udało się obalić wiarygodność bulli z 1441 r. chociażby przez udowodnienie, że istniały rzeczywiście okoliczności sprzyjające założeniu opactwa już w 1140 lub 1141 r.

O Strzeszysławie i Wrocisławie C. Deptuła pisał następująco: „...feudałowie o takich imionach żyli istotnie w Polsce XII w. Nie byli przy tym na tyle sławni, by instytucje kościelne dla dodania sobie splendoru podsywały się pod ich fundacje”⁴². Opinii tej możemy tylko przyklasnąć. Nie sposób jednak zgodzić się z autorem, gdy odmawia on podaniu o rycerskiej fundacji wszelkiej wartości i stara się dowieść, że klasztor nasz przesunął celowo nadanie znanych nam wsi na wiek XII, by odsunąć roszczenia biskupstwa krakowskiego, z którym za opata Mikołaja znajdował się w ostrym konflikcie. Należy tu zauważyć, że konflikt ten miał charakter kompetencyjny, a nie majątkowy, toteż nie mamy żadnych śladów roszczeń biskupów krakowskich do majątku norbertanów. Poza tym klasztor wcale nie

⁴⁰ Ołb s. 71.

⁴¹ Por. C. Deptuła, *Monasterium Bethleem*, s. 34n; Tenże, *O niektórych źródłach*, s. 198.

⁴² C. Deptuła, *Początki grupy brzeskiej*, s. 376, por. Tegoż, *Monasterium Bethleem*, s. 31n.

wypierał się roli, jaką w jego uposażeniu odegrał biskup Iwo. Gdyby opactwo brzeskie miało istotnie zamiar podsywać się pod fikcyjnych fundatorów, wtedy wybrało by zapewne patronat książęcy, gdyż rycerski dawał im niewiele. Nie możemy również podtrzymać domysłu o przesunięciu nadania wsi do XII w., ponieważ opactwo brzeskie ponad wszelką wątpliwość istniało już w 1212 r., a skoro tak, to musiało posiadać majątek ziemski nadany w XII w. Sądzymy, że są to wsie wymienione w 1276 oraz — wraz z dodatkami — w 1441 r.

Opactwo brzeskie znajdowało się w bliskim sąsiedztwie grodu kasztelańskiego, którego funkcjonowanie poświadczają wzmianki o kasztelanach poczynszy od 1217 r.⁴³ Gród ten nie został dotychczas zlokalizowany. Umiejscawia się go zazwyczaj w rejonie dzisiejszego Starego Brzeska, czyli ponad 5 kilometrów od siedziby opactwa. Do miana siedziby grodu kasztelańskiego pretenduje także wieś Grobla położona obecnie po przeciwnej niż klasztor stronie Wisły⁴⁴.

Z zachowanych źródeł wynika, że wszystkie wsie należące do opactwa brzeskiego znajdowały się w zasięgu władzy kasztelana brzeskiego⁴⁵. Fakt ten był znany C. Deptule, który wysnuł na tej podstawie wniosek, że opactwo nasze było „klasztorem państwowym” powiązaniem ściśle z grodem kasztelańskim, co miało uprawdopodobnić hipotezę o fundacji książęcej⁴⁶. Nawet gdyby przyjąć, że kasztelania brzeska miała charakter terytorialny⁴⁷, to i tak nie wyklucza to możliwości istnienia na jej obszarze w XII w. wsi rycerskich, na co przykładem mogą być Dziewin lub Drwinia w kasztelanii brzeskiej, gdzie własność rycerska jest poświadczona już w 1270 r.⁴⁸

⁴³ *Urzednicy małopolscy XII–XV wieku*, pod red. A. Gąsiorowskiego, Wrocław 1990 s. 43.

⁴⁴ Zob. A. Wędzki, *Brzesko*, w: *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 7 zesz. dodatkowy, Wrocław 1984 s. 540 gdzie też literatura; por. S. Mateszew, *Osadnictwo i stosunki własnościowe do końca XV w. w: Bochnia. Dzieje miasta i regionu*, pod red. F. Kiryka, Kraków 1980 s. 54–56.

⁴⁵ SHG cz. 1 zesz. 2 s. 233–234.

⁴⁶ C. Deptuła, *Początki grupy brzeskiej*, s. 376n; Tenże, *Monasterium Bethleem*, s. 43.

⁴⁷ Za nietytorialną uważał ją K. Buczek, *Z badań nad strukturą terytorialną Polski wczesnośredniowiecznej*, „Studia Historyczne” t. 13: 1970 s. 11–12.

⁴⁸ SHG cz. 1 zesz. 3 s. 615 i zesz. 4 s. 669.

Przystępując teraz do próby rekonstrukcji fundacji opactwa w Brzesku zaznaczmy, że powstanie naszego domu jest powszechnie łączone zarówno w literaturze polskiej jak i czeskiej z działalnością opactwa norbertanów w Strahowie. Podkreślić tu musimy, że w katalogu zakonu premonstratensów z około 1270 r. pojawiła się po raz pierwszy wzmianka, że opactwo było zwierzchnikiem polskiego klasztoru w Brzesku⁴⁹.

Penetrując archwalia klasztorów czeskich poszukiwaliśmy źródeł, które naprowadzały by nas na ślad kontaktów opactwa w Strahowie z Brzeskiem. W części roczników opactwa strahowskiego, sporządzonej pod koniec XVI w. zamieszczono wykaz filii tego domu: Tepl, Litomierzyce, Doksany, Hradiszce, Zabrdowice i Louka na Morawach⁵⁰. Nie wdając się w zawiłości filiacyjne klasztorów czeskich zauważymy, że ten najstarszy ze znanych nam wykazów nie ma wzmianki o Brzesku. Znajdziemy ją dopiero w cytowanym już dziele Ch. L. Hugo⁵¹, zaś rękopiśmienny katalog o nazwie „Chronologia series canonicorum” opactwa strahowskiego z 1809 r., ale sporządzony niewątpliwie na podstawie starych przekazów⁵², wiadomości o Brzesku ogranicza do zacytowania fragmentu pracy Hugo.

Autor ten podał, że Wojśław wyprowadził w 1149 r. ze Strahowa grupę braci i udał się do Polski, do Brzeska, gdzie został pierwszym opatem. Relację tę przyjął za wiarygodną wybitny czeski badacz premonstratensów, D. Čermak, uściślając, że stało się to za opata strahowskiego Gezona i że klasztor w Brzesku założył książę Bolesław⁵³. Nasuwa się tutaj pytanie, skąd Ch. L. Hugo czerpał informacje o opactwie brzeskim. Ponieważ brak jakichkolwiek śladów wiedzy o naszym klasztorze w materiałach strahowskich, można przypuszczać, że dane o swoim opactwie przygotowali dla Hugo zakonnicy brzescy na początku XVIII w. Mamy przecież potwierdzenie, że posiadali oni jakieś zapiski o pierwszym opacie Wojśławie, które zostały wykorzystane dla zredagowania katalogów, nie potrafimy jednak wskazać źródła, które kazało by zakonnikom w Brzesku wyprowadzać Wojśława ze Strahowa. Cytowane katalogi, poza umie-

⁴⁹ N. B a c k m u n d, *Monasticon Praemonstratense*, t. 3, Straubing 1956–1960, s. 396–397.

⁵⁰ PNP *Annales Monasterii Strahoviensis*, s. 11.

⁵¹ Ch. L. H u g o, *dz. cyt.*, t. 1 s. 804.

⁵² PNP rps sygn. DH V 16, s. 3.

⁵³ C. Č e r m a k, *dz. cyt.*, s. 11; tak samo E. A. W e y r a u c h, *Geschichte*, s. 7.

szczeniem go na pierwszym miejscu i podaniem przybliżonych dat rządów, nie posiadają żadnych innych informacji. W nekrologu zwierzynieckim Wojśław figuruje, jak wiadomo, tylko jako opat brzeski. Pod datą 5 października odnotowano w księdze zmarłych opactwa św. Wincentego we Wrocławiu Wojśława „de Monte Syon”, czyli ze Strahowa, ale był to konwers, a nie kanonik⁵⁴. Niemożliwe chyba, aby ta zapiska dotyczyła pierwszego opata w Brzesku.

Źródłowe relacje o wywodzeniu się konwentu brzeskiego ze Strahowa streszczają się zatem do osiemnastowiecznego przekazu Ch. L. Hugo, przez co należy traktować jego relację z dużą ostrożnością. Zauważmy jednak, że umieszcza ona założenie klasztoru w Brzesku w czasach księcia Bolesława Kędzierzawego, aczkolwiek nic nie wskazuje na to, żeby Hugo znał bullę Eugeniusza IV.

Duże znaczenie dla rekonstrukcji początków opactwa w Brzesku ma lokalizacja jego siedziby. Zachowany do dziś kościół poklasztorny pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Panny Maryi oraz przylegający do niego od zachodu budynek dawnego opactwa znajdują się we wsi Hebdów, położonej nad Wisłą, w odległości dwu kilometrów od Brzeska Nowego. Należy tu zauważyć, że w najstarszym dokumencie dotyczącym naszego opactwa (1276 r.) kościół nosi wezwanie maryjne. Długosz podał, że świątynia klasztorna była zbudowana z cegły, natomiast zabudowania opactwa były drewniane. Odwołajmy się także do opinii W. Łuszczkiewicza, że kościół klasztorny był budowlą ceglana pochodząca z XIII w. Najstarsze partie zachowanego kościoła pochodzą, wedle nowszych badań, z drugiej połowy XIII w., nie odnaleziono dotychczas śladów wcześniejszych budowli⁵⁵.

W 1276 r. klasztor nasz występuje jako „monasterium de Bresco”, ale w spisie posiadłości opactwa z tegoż roku miejscowość Brzesko nie pojawiła się. Wiadomo tylko, że norbertanie posiadali miasto Brzesko Nowe, które jednak nigdy nie było siedzibą opactwa. We wszystkich dokumentach klasztornych występuje natomiast wieś Hebdów, zaś zapiska z 1436 r. nie pozostawia wątpliwości, że nazwy Hebdów i Brzesko w odniesieniu do siedziby klasztoru oznaczały

⁵⁴ Ołb s. 74–75.

⁵⁵ *Liber beneficiorum*, tzw. autograf, s. 50n; W. Łuszczkiewicz, *Komunikat o opactwie norbertańskim zwanym w dawnych czasach „de Brzesko”*, w: „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” t. 4: 1891 s. LI–LIV; por. T. Chrzanoński, M. Kornecki, *Sztuka ziemi krakowskiej*, Kraków 1982 s. 24.

jedną i tę samą miejscowość, dzisiejszy Hebdów nad Wisłą. Potwierdza to także wspomniana przez nas identyczność wezwań starego (1276 r.) i dzisiejszego kościoła klasztorowego⁵⁶. Możemy powiedzieć, że opactwo norbertańskie znajdowało się we wsi Hebdów, zwanej także Brzeskiem, a po lokacji miasta Brzeska Nowego w 1279 r. zaniechano używania nazwy Brzesko na oznaczenie siedziby klasztoru. Ustalenia te pozwalają nam stwierdzić, że klasztor nasz przynajmniej od XIII w. nie zmieniał swojej siedziby.

Założenie klasztoru w Brzesku miało miejsce w okresie rządów księcia Bolesława Kędzierzawego, być może nawet już około połowy XII w. gdyby przyjąć za wiarygodną datę objęcia rządów przez Wojśława podaną przez katalogi. Jest warte zastanowienia dlaczego nasz klasztor otrzymał podstawowe dla każdej fundacji zakonnej uposażenie dziesięcinami dopiero w ponad 70 lat po fundacji, albowiem zarówno bulla z 1441 r. jak i Długosz nie pozostawiają wątpliwości, że stało się to za biskupa Iwona Odrowąża.

Nasza wiedza o początkach opactwa brzeskiego zawiera sporo luk. Nie ulega jednak, naszym zdaniem, wątpliwości, że klasztor powstał w czasach Bolesława Kędzierzawego i został uposażony kilkoma wioskami na terenie kasztelanii brzeskiej. Należy podkreślić, że bulla Eugeniusza IV — nasze jedyne źródło średniowieczne — nie nazwała Strzeszysława i Wrocisława wprost fundatorami opactwa, nie wspomina też jakoby nadawali oni klasztorowi swój majątek dziedziczny. Dokument wyeksponował natomiast rolę księcia Bolesława Kędzierzawego, która nie polegała na zwykłym tylko zatwierdzeniu fundacji, lecz na wyrażeniu na nią zgody. Należałoby zatem zastanowić się, czy nie mamy tu do czynienia z takim procesem, który opisywał ostatnio H. Łowmiański, a mianowicie z założeniem klasztoru przez możnych na terenie kasztelanii książęcej, przy czym możni ci działali niejako pośrednicząc w przekazywaniu fundowanemu klasztorowi użytkowanych przez siebie dóbr⁵⁷. Sądzymy przeto, że książę Bolesław odegrał w fundacji rolę ważną, nie widzimy jednak powodu, aby podejrzewać mnichów o to, że sfałszowali wiadomości o swoim opactwie przekazując w XV w. informacje o Strzeszysławie i Wrocisławie. Byli to zapewne najstarsi dobroczyńcy opactwa, współdziałający ściśle z księciem. Dalsze badania powinny zmierzać do wyjaśnienia początków osadnictwa rycerskiego na tere-

⁵⁶ Zob. SHG cz. 1 zes. 2 s. 232.

⁵⁷ H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 6 cz. 1, Warszawa 1985 s. 248–288.

nie kasztelanii brzeskiej oraz zrekonstruowania jego związków genealogicznych. Wydaje się nam jednak, że mimo to można podtrzymać dawną hipotezę W. Semkowicza o założeniu klasztoru przez, lub przy współudziale, rycerstwo z rodu Gerałtów. Należy również zwrócić uwagę na wieś Wojsławice, gdyż nazwa ta kojarzy się z imieniem pierwszego opata.

Przyjmując zatem, że klasztor założyli Strzeszysław i Wrocisław przy współudziale księcia Bolesława Kędzierzawego, a stało się to prawdopodobnie około połowy XII stulecia, musimy zarazem przyznać się do bezradności, gdy idzie o określenie pierwotnego charakteru klasztoru w Brzesku. Opactwo brzeskie uchodzi za najstarszy klasztor norbertański w Polsce, aczkolwiek pogląd ten został niedawno zakwestionowany, gdyż źródłowe ślady reformy premonstratenskiej w Polsce pochodzą dopiero z końca XII w.⁵⁸ W pierwszej połowie XIII w. Brzesko było już prawdopodobnie domem norbertańskim, ale wykazywało wówczas potępiane przez władze zakonu tendencje do unifikacji z niektórymi prepozyturami żeńskimi⁵⁹. Świadczy to, że Brzesko aż do początków XIII w. nie podlegało centrali premonstratensów, lecz znajdowało się poza kongregacją. Źródła czeskie z końca XII i początków XIII w. poświadczają obecność w Krakowie możnego Hroznaty, fundatora opactwa w Tepli oraz dłuższy pobyt jego siostry Wojśławy, współfundatorki klasztoru w Chocieszowie. Zbiega się to w czasie z działalnością opata ołbińskiego Cypriana, właściciwego twórcy polskiej cyrkarii norbertańskiej. Co ciekawe, szczątki średniowiecznego nekrologu klasztoru na Zwierzyniu zawierają adnotację o jednym z trzynastowiecznych opatów tepleńskich, a możemy przypuszczać, że tych zapisek było napewno więcej, co dowodzi utrzymywania bliskich związków. Zwraca w tymże nekrologu uwagę zapiska o nieznanym skądinąd przeorze brzeskim Janie Chroznacie⁶⁰, co może być śladem roli rodu możnego Hroznaty w reformowaniu polskich klasztorów na modłę norbertańską. Nie można zatem wykluczyć, że klasztor w Brzesku został zreformowany pod patronatem opactwa w Strahowie, ale przez konwent tepleński. Poświadczony źródłowo pobyt Hroznaty pod koniec XII w. w Polsce ma dla nas większą wagę niż niczym nie potwier-

⁵⁸ J. Rajman, *The Origins of the Polish Praemonstratensian Circary*, „Annal. Praemon.” t. 66: 1990 s. 211–213.

⁵⁹ C. Deptuła, *O niektórych źródłach*, s. 194n.

⁶⁰ J. Rajman, *The Origins*, s. 214; Tenże, *Średniowieczne zapiski*, s. 20 p. 131.

dzone informacje z XVIII w. Nie lekceważylibyśmy natomiast bardzo późnej (XIX w.), ale konkretnej i dobrze mieszczącej się w okresie reformy premonstratenskiej w Polsce, zapiski informującej, że konsekracja kościoła w Brzesku nastąpiła w 1199 r.⁶¹ Nie jest wykluczone, że mamy tu do czynienia z okruczem wartościowej tradycji. Rok 1199 dotyczyłby oczywiście konsekracji kościoła klasztorowego.

Zarówno bulla z 1441 r. jak i relacja Długosza, eksponują wybitną rolę bpa Iwona Odrowąza w uposażeniu klasztoru. Niewątpliwie spełniał on prośbę opata generalnego premonstratensów Gerwazego, który zwracał się do niego listownie o opiekę nad zakonem w diecezji krakowskiej⁶². Przytoczone wyżej wzmianki i argumenty wskazują, naszym zdaniem, że opactwo brzeskie zostało włączone do zakonu św. Norberta dopiero pod koniec XII, a ostatecznie w pierwszej ćwierci XIII w.

Rządy Bolesława Kędzierzawego oraz działalność Strzeszysława i Wrocisława przypadają na okres przed znaną nam ze źródeł reformą premonstratenską, jest zatem prawdopodobne, że klasztor brzeski powstał początkowo poza zakonem norbertańskim. Pogląd taki pojawił się w literaturze, łączono nawet najstarsze opactwo brzeskie z kanonikami regularnymi, z uwagi na to, że Strahov powstał początkowo również jako luźna kanonia⁶³. Okres nienorbertański Strahowa kończy się jednak już w 1143 r., zaś nasz klasztor został założony najwcześniej około połowy XII w. Nie znajdujemy też żadnych argumentów za tym, aby fundację Strzeszysława i Wrocisława łączyć w jakikolwiek sposób z działalnością podpraskiego zgromadzenia.

Konieczne będzie wyjaśnienie w dalszych badaniach okoliczności powstania i charakteru dwu prebend: św. Pankracego w Brzesku Starym oraz św. Jana w Grobli, wzmiankowanych w 1407 r., ale niewątpliwie wcześniejszych. Pierwsza z nich, charakteryzująca się starym rycerskim wezwaniem św. Pankracego, znajdowała się do 1420 r. pod patronatem rycerstwa z Wojsławic i była uposażona na części Hebdowa oraz dziesięcinami z Sierosławic i Maciejowic. O

⁶¹ W. Knap iński, *Święty Norbert i jego zakon. Początki norbertańskich klasztorów cyrkarii polskiej i nieco z ich dziejów*, Warszawa 1884 s. 156.

⁶² Zob. S. Kutrzeba, *List generała Premonstratensów Gerwazego z Chichester do Iwona Odrowąza z roku 1218*, „Kwartalnik Historyczny” t. 16: 1902 s. 587.

⁶³ Zob. T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Sztuka ziemi krakowskiej*, s. 24.

początkach prebendy św. Jana informuje nas zagadkowa tradycja spisana przez Bartosza Paprockiego, nie raz już omawiana, że zamek w Grobli, prebendę św. Jana i kościół parafialny wystawił rycerz Wojsław z rodu Geraltów, ale potem przejął to król⁶⁴. Zaznaczyć należy, że kościół w Grobli był filialnym wobec świątyni w Brzesku Starym, a tam patronat mieli dziedzice Wojsławic. Nie jest chyba kwestią przypadku, że fundator prebendy i domniemany pierwszy opat noszą to samo imię Wojsław, zaś właścicielami prawa patronatu są panowie z Wojsławic. W późnych relacjach, którymi dysponujemy, nie zastanawiano się nad tym, czy jest między nimi jakiś związek. My upatrujemy w Wojsławie nie tylko fundatora prebendy, lecz przede wszystkim pierwszego przełożonego świeckiego kanonii założonej około XII wieku. Uposażyli ją Strzeszysław i Wrocisław, domniemani Wojsławice, obaj posiadający mocne związki z zakonem benedyktyńskim (Strzeszysław był nawet konfratrem lubińskim)⁶⁵.

Reforma premonstratenska, przeprowadzona przez czeskich norbertanów z poparciem polskiego episkopatu, zakończyła się przekształceniem luźnych kanonii i niezależnych domów norbertańskich w scentralizowaną cyrkarię na wzór cysterski. Wpływy benedyktyńskie uległy znacznemu uszczupleniu, norbertanie przejęli od nich opactwo św. Wincentego na Ołbinie, możliwe również, że w tym kontekście należy widzieć utworzenie opactwa w Brzesku-Hebdowie, o którego norbertańskim charakterze możemy mówić — i to z pewnymi zastrzeżeniami — dopiero od czasów bpa Iwona Odrowąza.

JERZY RAJMAN

The beginnings of Norbertan Abbeys at Strahov and Brzesko

(Summary)

The Norbertan Abbey at Strahov near Prague was set up in 1138-39 on the grounds of a canonry linked probably to the Guardians of the Holy Sepulchre and founded by the Bishop of Olomouc with the help of Jan,

⁶⁴ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego (1584)*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858, s. 339; zob. W. Semkowicz, *dz. cyt.*, s. 17-23; S. Mateszew, *dz. cyt.*, s. 55; por. L. Pierzchała, *Gieraltowie współfundatorami klasztoru brzeskiego*, w: „Mies. Herald.” t. 17, 1938 nr 5, s. 76-78.

⁶⁵ Ołb s. 38; MPH s. n. t. 9 cz. 2 s. 108; zob. J. Szymański, *Możnowładztwo małopolskie a kanonikat świecki w pierwszej połowie XII w.*, SH t. 10, 1967 s. 31-53.

Bishop of Prague. Bishop Zdik and Prince Ladislav II had the Praemonstratensians from Steinfeld near Köln settle down at Strahov. At the same time preparations were set on foot for the foundation of a nunnery at Dorskany, which was to be subordinated to the Strahov Abbey.

In the 13th century the Strahov Abbey was also in charge of the Abbey at Brzesko. Originally, the abbey was not a Norbertan house; there is, however, no evidence that could resolve the mystery of the original foundation.

The Brzesko Abbey was established in the middle of the 12th century. Its patrons were the knights Strzeszysław and Wrocisław, who acted with the kind permission of Duke Bolesław the Curly (Kędzierzawy). As it was set up and endowed on the territory of the Brzesko castellany, it is a fair guess that the role of the Duke could have been greater. He may have actually been a co-founder of the Abbey.

Praemonstratensian reform arrived in Poland at the end of the 12th century. Loosely bound canonries were transformed into Norbertan houses. We have reasons to believe that Hroznata, the Czech founder of the abbeys of Tepla and Chocieszów, had a hand in it. Once the canonry at Brzesko was reformed, the new Norbertan Abbey was given the right to appropriate tithes by the Bishop of Cracow, Iwo.

Translated by Andrzej Branny